

ARTUR KARASIŃSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Instytut Filologii Słowiańskiej

Albańskie derywaty przymiotnikowe z prefiksem *pa-*

Słowa kluczowe: język albański, przymiotnik, struktura predykatowo-argumentowa, derywacja, derywacja semantyczna, negacja

Przedmiotem artykułu jest analiza przymiotników albańskich z prefiksem *pa-* zrealizowana w terminach składni semantycznej.

Przymiotniki albańskie dzielą się na rodzajnikowe (*i mirë* ‘dobry’, *e bukur* ‘ładna’) i bezrodzajnikowe (*politik* ‘polityczny’, *autonom* ‘autonomiczny’). Derywaty przymiotnikowe derywowane za pomocą prefiksu *pa-* pod względem formalnym należą do klasy przymiotników rodzajnikowych. Tworzone są przede wszystkim od:

a. tematów rzeczowników w formie nieokreślonej, np.:

- *i paanë* ‘bezstronny’, *e paanë* ‘bezstronna’ derywowane od alb. *anë* – forma nieokreślona rzeczownika r. żeńskiego,
- *i paemër* ‘bezimienny’, *e paemër* ‘bezimienna’ derywowane od alb. *emër* – forma nieokreślona rzeczownika r. męskiego;

b. tematów form przymiotnikowych dewerbalnych, np.: *i pabanuar* ‘niezamieszkały’, *e pabanuar* ‘niezamieszkała’ derywowane od alb. *banuar* ‘zamieszkały’,

- *i pavdekshëm* ‘nieśmiertelny’ derywowany od alb. przymiotnika r. męskiego *i vdekshëm* ‘śmiertelny’,

- *e pavdekshme* ‘nieśmiertelna’ derywowany od alb. przymiotnika r. żeńskiego *e vdekshme* ‘śmiertelna’.

Artykuł przedstawia propozycję modelu analizy semantycznej albańskich derywatów przymiotnikowych, odrzeczownikowych z prefiksem *pa-*. Wszystkie dotychczasowe prace nad przymiotnikowymi derywatami albańskimi stanowią wyłącznie opis formalny. W tym artykule za podstawowe założenie przyjmuję istnienie izomorfizmu strukturalnego między strukturą derywatu a zdaniem, tzn. zakładam, że te same reguły kombinatoryczne rządzą kookurencją wyrazów w zdaniu i kookurencją morfemów w wyrazach pochodnych. Opis materiału będzie wychodził od treści i ukierunkowany będzie ku formie. Przyjęcie tego typu opisu jak i założenie izomorfizmu między strukturą zdania a morfemiczną strukturą wyrazu wskazuje na niejednoznaczną odpowiedniość struktury semantycznej i struktury formalnej. Jeżeli więc opis słowotwórczy wychodzi od treści, to musi być dostrzeżona różnica między rezultatami derywacji semantycznej i rezultatami derywacji formalnej.

W myśl powyższych założeń opisywana będzie struktura słowotwórcza wybranych przymiotników. Derywat będzie zatem analizowany jako rezultat derywacji semantycznej, czyli zespolenie przynajmniej dwóch pojęć prostszych, łącznie z implikowanymi przez nie pozycjami argumentowymi, uzupełnieniami treściowymi, czego rezultatem jest powstanie nowego, treściowo bardziej złożonego pojęcia (Baltova, Karolak, Maldjieva 2003: 185–186). Struktury semantyczne są strukturami predykatowo-argumentowymi, składającymi się z przynajmniej dwóch pojęć, z których jedno jest szczegółowe, a drugie ogólne. Wykładnikiem formalnym pojęcia szczegółowego jest podstawa słowotwórcza, zaś wykładnikiem pojęcia ogólnego formant słowotwórczy. W strukturze semantycznej derywatu tak pojęcie szczegółowe, jak i ogólne, może pełnić funkcję zarówno predykatu, jak i argumentu (Maldjieva 2007: 120). Tak rozumiana istota derywatu słowotwórczego zakłada rozumienie słowotwórstwa jako składni morfemicznej, co jest zgodne z przyjętym założeniem o istnieniu izomorfizmu strukturalnego między zdaniem a wyrazem derywowanym.

Znaczenie przymiotnika ma ścisły związek ze znaczeniem rzeczownika w tym sensie, że predykat, którego wykładnikiem jest przymiotnik, otwiera miejsca na pewien typ argumentów. Badanie znaczenia słowotwórczego powinno zatem objąć przymiotnik wraz z nadrzędnym wobec niego formalnie rzeczownikiem. Opis znaczenia słowotwórczego będzie zatem opisem znaczenia kontekstowego, co pozwoli doprecyzować znaczenie przymiotnika. Przy opisie

znaczeń derywatów odprzymiotnikowych nie ma potrzeby uwzględniania kontekstu rzeczownikowego, z tego względu, że znaczenie słowotwórcze tych derywatów ma ścisły związek z podstawą słowotwórczą (por. dalej). Inaczej ma się sytuacja przy analizie i opisie znaczeń słowotwórczych przymiotnikowych derywatów odrzeczownikowych. Ich znaczenie słownikowe jest bardzo ogólne i nie jest możliwe ustalenie derywacji semantycznej bez uwzględnienia kontekstu. Taką analizę znaczenia kontekstowego stosuje m.in. Krystyna Kallas w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (por. Kallas 1984: 408–455).

Materiał został wyekscerpowany z tzw. akademickiego słownika języka albańskiego *Fjalor i shqipës së sotmë*, pod red. A. Kostallari, Tirana 1984. W związku z niesamodzielnnością składniową i wieloznacznością przymiotników odrzeczownikowych poniższe przykłady albańskich, przymiotnikowych derywatów odrzeczownikowych zostały podane wraz z kontekstem w formie określanego rzeczownika. Kontekst pozwala wyeliminować wieloznaczność wyrazów (por. Grochowski 1982: 80). Ze względu na dużą liczbę kontekstów, w jakich mogą być użyte przymiotniki, ograniczam się do tych, które podaje *Fjalor i shqipës së sotmë*. Parafrazy przymiotników w kontekstach rzeczownikowych układam samodzielnie. Tłumaczenia albańskich przykładów na język polski są mojego autorstwa.

Wszystkie analizowane przymiotniki są wykładnikami treści predykatywnych. Do nich odnosi się predykat dodany negacji *pa-*. Wszystkie derywaty odprzymiotnikowe z prefiksem *pa-* wyrażają negację treści przymiotników podstawowych, od których zostały derywowane. Przy analizie słowotwórczej ich znaczenia nie ma potrzeby posiłkować się kontekstem rzeczownikowym, gdyż wyrażają one sprecyzowany związek z podstawą (przymiotnikową), negują nadrzędne znaczenie przymiotnika. Z tego względu ich szczegółowa analiza w tym artykule została pominięta.

Kryterium podziału albańskich, odrzeczownikowych derywatów przymiotnikowych stanowi rodzaj relacji między określanym rzeczownikiem i podstawą przymiotnika. Relacje te sprowadzają się do trzech podstawowych typów:

1. Relacje, w których podstawa przymiotnika stanowi wykładnik predykatu jądrowego.
Możemy tu wyszczególnić następujące podgrupy:
 - 1.1. Jednoargumentowy predykat czynnościowy lub stanowy oraz dodana do niego negacja.

(i, e) *pagjumë* – *njeri i pagjumë* (*që nuk mund të fjetur*)
dosł.: ‘bezsenny’ – ‘bezsenny człowiek (który nie może spać)’

(i, e) *pajetë* – *trup i pajetë* (*që nuk jeton*)
‘nieżywy’ – ‘ciało nieżywe (które nie żyje)’

(i, e) *papunë* – *njeri i papunë* (*që nuk punon*)
‘bezrobotny’ – ‘człowiek bezrobotny (który nie pracuje)’

Tego typu struktury charakteryzuje wartość logiczna ‘nie P(x)’. Predykatem jest podstawa słowotwórcza przymiotnika. Do predykatu jądrowego (rzeczownikowej podstawy przymiotnika) dodany jest predykat negacji *pa-*. (x) jest *experencerem* w pozycjach argumentu przedmiotowego przy predykacie stanu zachodzącego w umyśle lub sferze emocjonalnej człowieka, albo *agenssem* przy predykacie działania, czynności. We frazie nominalnej wyrażany jest on przez rzeczownik. Znaczenie przymiotnika odzwierciedla parafraza ‘nie P’ (*nuk punon* ‘nie pracuje’, *nuk jeton* ‘nie żyje’)

1.2. Jednoargumentowy predykat oznaczający pewną właściwość/cechę + predykat negacji.

Wartość logiczną dla tego typu struktur można także określić jako ‘nie P(x)’. Jest to największa grupa odrzeczownikowych derywatów przymiotnikowych z prefiksem *pa-*.

(i, e) *paburë* – *grua e paburë* (*që i ka vdekur burri ose që është ndarë prej tij*)
‘niezamężny’ – ‘kobieta niezamężna (której zmarł mąż lub z którym się rozstała)’

(i, e) *pakripë* – *gjellë e pakripë* (*që nuk ka farë ose ka pak kripë*)
‘niesłony’ – ‘niesłone danie (w którym nie ma wcale lub jest bardzo mało soli)’

(i, e) *palyrë* – *gjellë e palyrë* (*që nuk ka lyrë*)
‘beztłuszczowy’ – ‘beztłuszczowe danie (które nie ma tłuszczu)’

(i, e) *pamashkull* – *shtëpi e pamashkull* (*që ka mbetur pa një mashkull*)
‘bez mężczyzny’, dosł.: ‘bezmęski’ – ‘dom (rodzina) bez mężczyzny (który został bez mężczyzny)’

(i, e) *paparti* – *kandidat i paparti (që nuk është anëtar ose kandidat partie)*
 ‘bezpartyjny’ – ‘kandydat bezpartyjny (który nie jest członkiem ani kandydatem partii)’

(i, e) *pashtëpi* – *njeri i pashtëpi (që nuk ka shtëpi ku të banojë)*
 ‘bezdomny’ – ‘człowiek bezdomny (który nie ma domu, w którym mógłby mieszkać)’

(i, e) *payndyrë* – *qumësht i payndyrë (që nuk ka yndyrë)*
 ‘beztłuszczowy’ – ‘beztłuszczowe mleko (w którym nie ma tłuszczu)’

Wykładnikiem predykatu jądrowego jest rzeczownikowa podstawa słowotwórcza przymiotnika. Do predykatu jądrowego dodany jest predykat negacji *pa-*. Otwarte miejsce argumentowe wypełnia obiekt, którego wykładnikiem jest nadrzędny wobec przymiotnika rzeczownik. Obiekt, któremu zostaje przypisany brak cechy predykatu, jest argumentem przedmiotowym.

2. Relacje, w których podstawa przymiotnika stanowi wykładnik predykatu tworzącego propozycję adiunktywną (dodaną).

Tego typu relacje semantyczno-składniowe konstituowane są przez dwa predykaty. Posługując się mechanizmem derywacji semantycznej, wyróżnimy tu predykat jądrowy (P) i predykat dodany na zasadzie atrybucji (q), związany z predykatem jądrowym, np. wspólnym implikowanym przez oba argumentem. Predykatem jądrowym w tych relacjach jest predykat czynnościowy lub stanowy. Jego wykładnikiem jest nadrzędny wobec przymiotnika rzeczownik (rzeczownik odczasownikowy). Przymiotnik, a właściwie jego podstawa słowotwórcza, konstituuje propozycję dodaną (adiunktywną). Nazywa sposób, w jaki odbywa się dana czynność lub stan. Możemy tego typu relacje podzielić ze względu na znaczenie obu predykatów.

- 2.1. Predykat jądrowy P i predykat dodany q są pojęciami czynności lub stanu:

‘(x) e bën diçka/është në një gjendje dhe njëkohësisht s’bën (s’behet) diçka tjetër (q)’

‘(x) robi coś/jest w jakimś stanie i jednocześnie nie robi (nie dzieje się) (q)’ np.:

(i, e) *pavlerë* – *ndihme e pavlerë* (*që nuk ka vlerë*)
 ‘bezcenny’ – ‘bezcenna pomoc (nie mająca ceny)’

Predykat jądrowy jest predykatem czynnościowym lub stanowym, którego wykładnikiem jest rzeczownik odczasownikowy. Otwiera on pozycję argumentową dla agensa lub experiencera, bądź obiektu. Predykat adiuunktywny nazywa brak cechy (*pa-*) i jest reprezentowany we frazie nominalnej przez podstawę przymiotnika derywowanego od rzeczownika nieodczasownikowego.

3. Relacje, w których podstawa przymiotnika i nadrzędny rzeczownik są wykładnikami argumentów przy predykanie niewyrażonym *explicite*.

Tego typu strukturę predykatowo-argumentową konstituuje niewyrażony *explicite* predykat dwuargumentowy. Otwarte dwa miejsca argumentowe są wypełnione przez podstawę przymiotnika i nadrzędny rzeczownik. Ze względu na niewyrażony predykat wyróżnić możemy takie podklasy tych struktur:

3.1. Predykat lokatywny

Otwiera miejsce dla dwóch argumentów – lokalizatora, którego wykładnikiem jest rzeczownik będący nazwą miejsca/oznaczający miejsce, i obiektu lokalizowanego, którego powierzchniowym wykładnikiem jest podstawa słowotwórcza przymiotnika. Relacja zachodzi między dwoma argumentami:

‘x, ku nuk gjendet y’
 ‘x, gdzie nie znajduje się y’, np.:

(i, e) *paujë* – *pus i paujë* (*ku nuk gjendet ujë*)
 ‘bezwodny’ – ‘bezwodna studnia (gdzie nie znajduje się woda)’
 – *sternë i paujë* ‘bezwodny zbiornik’
 – *tokë e paujë* ‘bezwodna ziemia’

(i, e) *pashteg* – *vend i pashteg* (*ku nuk gjendet shteg*)
 ‘bez drogi’ – ‘miejsce bez drogi/szlaku (gdzie nie znajduje się droga)’

(i, e) pastoli – dhomë e pastoli (ku nuk gjendet stolia, që nuk është stolisuar)

‘bez ozdób’ – ‘pokój bez dekoracji/ozdób (gdzie nie znajdują się ozdoby)’

3.2. Predykat temporalny jednoczesności

Tworzy relację dwóch argumentów, z których jeden nazywa odcinek lub punkt czasowy, a drugi stan lub czynność. Wykładnikiem odcinka/punktu czasu jest nadrzędny wobec przymiotnika rzeczownik, a czynność lub stan reprezentuje rzeczownikowa podstawa przymiotnika. Przymiotnik komunikuje zaprzeczoną relację jednoczesności:

‘x, kur nuk ndodhet P’

‘x, kiedy nie dzieje się P’

(i, e) papunë – ditë e papunë (kur nuk punohet)

dosł. ‘bezczynny’ – ‘bezczynny dzień (kiedy się nie pracuje)’

(i, e) pagjumë – natë e pagjumë (kur nuk flihet)

dosł. ‘bezsenny’ – ‘bezsenna noc (kiedy się nie śpi)’

Porównując powyższe przykłady z przykładami z pkt 1.1., zauważamy, że kontekst rzeczownikowy uściśla znaczenie derywatu przymiotnikowego, konstytuując zupełnie inny zakres relacji między podstawą przymiotnika a określanym rzeczownikiem.

3.3. Predykat relacji partytywnej (całość ~ część)

Tworzy relację dwóch argumentów przedmiotowych: części i całości. ‘Część’ wyrażona jest przez rzeczownikową podstawę przymiotnika, natomiast wykładnikiem ‘całości’ jest nadrzędny wobec przymiotnika rzeczownik:

‘y nuk ka x’

‘y nie ma x’, np.:

(i, e) padorë – sakat i padorë (i cili nuk ka dorë)

‘bezręki’ – ‘bezręki kaleka (który nie ma ręki)’

(i, e) pakërcell – bimë e pakërcell (që nuk ka kërcell)
 ‘bezlodygowy’ – ‘bezlodygowa roślina (która nie ma łodygi)’

(i, e) pagjethe – degë e pagjethe (që nuk ka gjethe)
 ‘bezlistny’ – ‘bezlistna gałąź (która nie ma liści)’

Do tej grupy należą także derywaty, które mogą być użyte metaforycznie. Cechuje je polisemia leksykalna. Przymiotnik może odnosić się do obiektu materialnego bądź abstrakcyjnego. Wszystkie poniższe derywaty oznaczają intensyfikację cechy poprzez zaprzeczenie limitu. Derywaty te mogą odnosić się do rzeczowników konkretnych, por.:

(i, e) paanë – det i paanë (aq shumë i madh saqë duket pa breg)
 ‘bezkresny, bezgraniczny’ – ‘bezkresne morze (tak wielkie jakby nie miało brzegu)’

flushë i paanë – (aq shumë i madh saqë sa nuk i duken kufijte)
 ‘bezgraniczne pole (tak wielkie jakby nie miało granic)’

(i, e) pafund – botë e pafund (që shtrihet aq shumë sa nuk i duken kufijte)
 ‘bezkresny, bezgraniczny’ – ‘bezkresny świat (który rozciąga się na taką przestrzeń, że wydaje się bez granic)’

qelli i pafund (që shtrihet aq shumë sa nuk i duken kufijte)
 ‘bezkresne niebo (które rozciąga się na taką przestrzeń, że wydaje się bez granic)’

(i, e) pamasë – numër i pamasë (p.sh njerëzish) (aq shumë sikur nuk mund të llogarit)
 ‘niezliczony’ – ‘niezliczona liczba (np. ludzi) (tak wiele, jakby nie dało się przeliczyć)’

(i, e) pasosur – oqean i pasosur (që shtrihet aq shumë sa nuk i duken kufijte)
 ‘bezgraniczny, bezkresny, niezliczony’ – ‘bezkresny ocean (który rozciąga się na taką przestrzeń, że wydaje się bez granic)’

turm i pasosur – ‘niezliczony tłum’

Derywaty te mogą również odnosić się do abstraktów, por.:

(i, e) *paanë* – *dashuri e paanë (që është shumë e fuqishme)*

‘bezkresny, bezgraniczny’ – ‘bezgraniczna miłość (która jest bardzo intensywna)’

(i, e) *pafund* – *gëzim i pafund (që është shumë i fuqishëm)*

‘bezgraniczny’ – ‘bezgraniczna radość (która jest bardzo intensywna)’

besnikëri e pafund – ‘bezgraniczna wiara’

(i, e) *pamasë* – *gëzim i pamasë (që është shumë i fuqishëm, pakufishëm)*

‘bezgraniczny’ – ‘bezgraniczna radość (która jest bardzo intensywna)’

(i, e) *pasosur* – *trishtim i pasosur (që është shumë i fuqishëm, pakufishëm)*

‘bezgraniczny, bezkresny’ – ‘bezgraniczna rozpacz (która jest bardzo intensywna)’

3.4. Predykat relacji posesywnej

Wśród wyekscerpowanych albańskich przymiotników z prefiksem *pa-*, derywowanych od rzeczownika, odnotowałem jeden przykład, który można zakwalifikować jako predykat relacji posesywnej. Łączy on argument osobowy wyrażony rzeczownikiem nadrzędnym z argumentem przedmiotowym, który jest reprezentowany przez rzeczownikową podstawę przymiotnika:

(i, e) *patokë* – *fshatar i patokë (i cili nuk posedon tokën)*

‘bezrolny’ – ‘bezrolny chłop (który nie posiada roli)’

Wśród relacji, w których podstawa przymiotnika i nadrzędny rzeczownik są wykładnikami argumentów przy predykanie niewyrażonym *explicite*, w badanym materiale brak przykładów na inne podklasy, które wyróżnia np. Alicja Nagórko, m.in. takie jak: materiałowość, pochodzenie, narzędzie, zbiorowość składająca się z..., relacja symilatywna (por. Nagórko 1987: 55–59).

Zaproponowany model opisu albańskich derywatów przymiotnikowych, denominalnych z prefiksem *pa-* różni się od tradycyjnego, formalnego modelu opisu słowotwórczego. Brak w nim kategoryzacji podstaw derywacyjnych czy kategoryzacji formantów. Założenie, że istotą przymiot-

nika jest zdolność do bycia predykatem w płaszczyźnie semantycznej, nawiązuje do gramatyk transformacyjno-generatywnych.

Bibliografia

- APRESJAN J. D., 1980, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Koźłowska i A. Markowski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- BALTOVA J., KAROLAK S., MALDJEVA V., 2003, Projekt VIII tomu GKBP: Słowotwórstwo. Wybrane zagadnienia, w: *Studia gramatyczne bułgarsko-polskie*, t. VII: *Przewodnik po akademickiej Gramatyce konfrontatywnej bułgarsko-polskiej*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 185–192.
- DEMIRAJ S., 1995, *Gramatika e gjuhës shqipe, vëllimi I morfologjia*, Tirana: Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë.
- ЭЙНТРЕЙ Г. И., 1982, *Албанский язык*, Leningrad: Издательство Ленинградского Университета.
- GROCHOWSKI M., 1982, *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- KALLAS K., 1984, Słowotwórstwo. Przymiotnik, w: R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 408–455.
- KOSTALLARI A. (red.), 1984, *Fjalor i shqipës së sotmë*, Tirana: Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë.
- MALDJEVA V., 2007, Funkcje derywatów w tekście (propozycja modelu analizy i opisu), w: *Słowotwórstwo i tekst*, V. Maldjeva i Z. Rudnik Karwatowa (red.), Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 120–129.
- MINDAK J., SAWICKA I., 1993, *Zarys gramatyki języka albańskiego*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- NAGÓRKO A., 1987, *Zagadnienia derywacji przymiotników*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- SOKOŁOWSKI J., 2000, *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- SURDULLI M. (red.), 1985, *Gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe, Morfologjia*, Prishtina: Enti i Tekstave dhe i Mjeteve Mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës.

Albanian adjectival derivatives with the prefix *pa-*
(s u m m a r y)

The aim of this article is the analysis of Albanian denominal adjective derivatives with the negative prefix *pa-*. The main assumption made by the author is the existence of structural isomorphism (parallelism in language system in which structuring of one level parallels, or is made to parallel, that of another) between the structure of the derivative and the structure of the sentence. The proposed model of the analysis is directed from content to form. All examined denominal adjective derivatives are analyzed within their nominal context which specifies the meaning of derivatives and displays their semantic structure. Nominal phrases containing adjective derivatives are interpreted as the representation of predicate-argument structures. The kind of relation between defined noun and derivational base of the adjective is a criterion of the division of Albanian adjective derivatives with the negative prefix *pa-*. These types of relations are:

1. The relation in which the base of an adjective represents the basic predicate.
2. The relation in which the base of an adjective represents an additional predicate.
3. The relation in which the base of an adjective and a noun represents arguments while the predicate is not expressed explicitly.